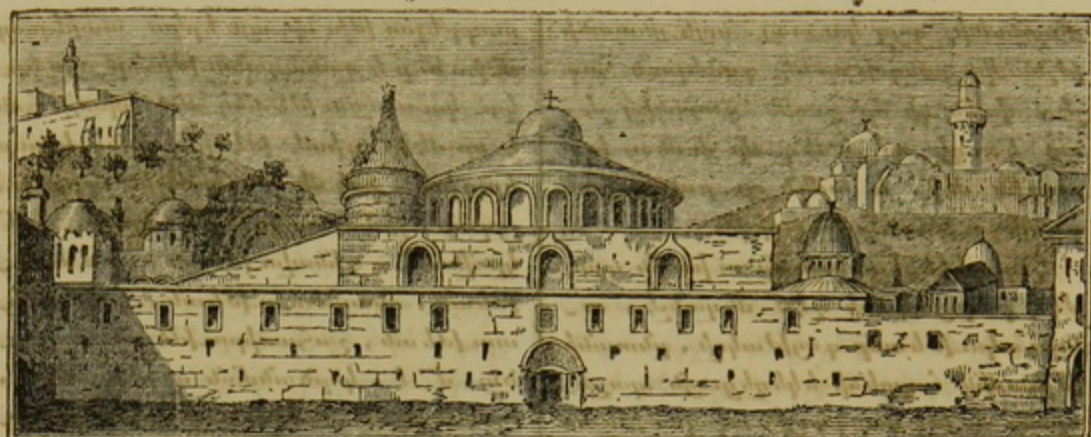

ԽՆՆԵՐՈՒՄ ՏԱՐԻ
ԲԻՒ 6.

Ս. Մ. Ս. Ա. Գ. Ի. Ր.

ՅՈՒՆԻՍ 30
1874.

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՎՐԱՅ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆԲ (*)

Բ.

ԲՆՏԱՆԻ ԹՃՆԱՄԻՆ և օտարացեալ ԹՃՆԱՄԻՆ չառ քիչ տարրերու թիւն ունին իրարմէ :

Տէսէք եւ գատեցէք : Երբ աղբը Սոյ կաթողիկոսական ինկած աթոռին ձեռք կը կարկառէ, անոր բռնաբարողը կը դատաւարտէ՝ անկարելի և եղբուն համարելով եւ արժանաւորին ընտրութիւնը դիւրացնելով, ընտանի ԹՃՆԱՄԻՆ ձայնը կը ձգէ, կը պուայ, կը կանչուրուտէ, ճղղճիմ օրինաւորութիւններ կը փնտռէ, յանցում որ կը

համարի զանոնք, որ ապօրինաւորութիւնը և անբարոյականութիւնը եկեղեցիէն դուրս կը վտարեն և բարոյականութիւնը կը մայնեն :

Երբ աղբն Աղթամարայ աթոռ՝ որ ոչ առաջինին պէս տիգղի մէջ կ'իյնէ, այլ արիւնի մէջ կը թաւալի, կ'ազէ սրբել և մկրտել և կանգնել, դարձեալ ձայները կը բարձրանան, ոճիրը վրէժխնդրութիւն կը գոչէ, ոճրագործը ընտանի ԹՃՆԱՄԻՆ քղանց քննութեան տակ կը ծածկուի, արդարութիւնը կաշառքի մէջ կը խողտի, և գերեզմանը՝ կաշառակուր ըմ դիտկալու տ

(*) Տե՛ս Մ-ի թիւ 1850 :

մատնանիշ ցոյց կուտայ . նոյն ընտանի
թշնամին յանցաւոր մը գտնելուն հոգ
չէ , վասն զի ո՞ր գողին գողակից չէ ,
այլ կ'ուզէ որ անմեղ մը չի մնայ իւր
ազգին մէջ , և տմեն որ բարոյական
աղանդութեամբ շարժուի :

Երբ եկեղեցական մը ուխտին դրը
մէ , բարոյականի դէմ մեղանչէ , ա-
նառակութեամբ գայթակղի , ընտանի
թշնամին՝ հայրենի եկեղեցւոյն պաշտ-
պանը՝ ոչ թէ մարդկային տկարութեան
ներողամիտ՝ այլ անառակութեան ջա-
տագով կը հանդիսանայ , բնական օրի-
նաց կը դիմէ , կուսակրօնութիւնը կը
նախատէ :

Երբ ազգին ընդհանրութենէն հեր-
ձեալ ու օտարացեալ մեծ մաս մը , որ
իր ազգութենէն չի խորշիր , հայրենի
աւանդութեանց և իրաւանց անուամբ
կրօնի կռուիլ օտարին աւաղակու-
թեանց դէմ , նորա բռնաւորական իշ-
խանութեանց դէմ պատուար կը հա-
նէ , կը մաքաւի , նորա պատուհասնե-
րը կարհամարհէ , և միայն այս դրից
մէջ գտնուելով և կրօնամոլութեան աղ-
բիւրէն հեռանալովը ազգային ընդ-
հանրութեան և հայրենի եկեղեցւոյն
կը մօտենայ , նոյն ընտանի թշնամին՝
որուն չի աչքերը վտանգ կը տեսնեն
հոն ուր օգուտ կայ և օգուտ կը տես-
նեն ուր վտանգ կայ , դաւ է կը կան-
չէ , և աչքերը գոց կը դիմէ այն սրը-
տով և մտօք օտարացեալ թշնամւոյն
ձեռք կ'երկնցնէ , այն օտարացելոյն՝
որ իր եկեղեցին հերետիկոս կը քարո-
ղէ , որուն եկեղեցին անունը տալ կը
խորշի , որ իրեն միմիայն պաշտօն եւ
հօրի կը համարի իր տիրոջ շղթայ-
ներուն մէկ օլակը գիմացիներն վիզն
անցնել , այն ծանր և դժուարակիր լու-
ծը՝ որ իր պարանոցը կը կաշկանդէ ,
իր համազգեսացը հաղորդել :

Ահա անսէք և գատեցէք , ինչ է

տարբերութիւնը այս երկու տարբերոյ
մէջ , ո՞ր է զոնազանութիւնը այս եր-
կու կուսակցութեանց մէջ , միայն հոն
է որ մէկը գիտէ թէ ինչ կրնէ և ո՞ր
կը դիմէ , իսկ միւս սղորմելին չգիտէր ,
չգգար , չխմանար թէ ինչ կրնէ , ում
կը վնասէ , գինովութեան , զառամու-
թեան , անախտութեան , կարծամը-
տութեան , շահասիրութեան ձուլա-
ծոյ մ' է , կործանման գործիք մ' է ,
որուն բրած աւերակաց բեկորներն օ-
տարին պիտի ծառայեն :

Գ .

Ասկից երէք տարի առաջ , ճիշտ
նոյն օրերուն՝ երբ Պապերու լուծին
տակ կը հեծէր Հռոմ , և Վատիկանու
մէջ ժողովք մը անսխալականութիւն
հաստատելու նախապատրաստութիւն
կը տեսնէր , դիպումսով չար անձինք
միատեղ գտնուեցանք . ուսումնական
Տաճիկ փաշա մը , Արքանեայ ծա-
ռայութեան մէջ Յոյն մը , Եւրոպացի
Ֆրէնկ մը , որ ձեռքը Ռոմիւ տէ Տէօ
Մօնտի տետրակ մը ունէր , և ես՝ որ
բիշ մը հեռու նստած ունկնդիր էի :
Փաշան տետրակը ձեռքն առաւ եւ
Էտ . Բաէսանսէի « Վատիկանեան ժո-
ղով » վերնագիրը կարդաց , և անսխա-
լականութեան վրայ խորհրդածելով՝
այսպիսի վարդապետութիւն մը Վա-
թիկանութեան անձնատարանութիւն ըլ-
լալը նշմարելն յայտնեց , և « Եթէ վըճ-
ուուի , Պապութիւնը քանի՞ տարի
կեանք կրնայ ունենալ » հարցուց : Բիւ-
ղանդացի Յոյնը , ինչպէս բնական էր ,
« Գասն երեսուն տարի հազիւ » , պա-
տասխանեց : Իսկ ես՝ Հոյ մարդ՝ ինչ
պէս ինձի ալ բնական էր՝ ակնածու-
թիւն լրի փաշայի մը բարձր պատուոյն ,
Յոյնի մը քաղաքագիտութեան , եւ
Ֆրանկի մը գլխարկին , և լոկայի : Եւ-

բարոյցին քիչ մը մտածելէն վերջը, բոլոր Գուր Ժանք մարդիկ էր, ձեր լեզուները ուսնելէն վերջը օտար լեզուով ալ ուսմանը բրած և սրտմուտ թիւն գիտէր: Հռոմէական կայսրութեան սկիզբը, երբ Քրիստոնէութիւնը գետնի տակ կը ճգնէր, և իր երեսը կը տրտնչէր բոլոր աշխարհիս թշուաժութենէն ու հարստանքէն, կապտաշուտ թիւնն այնպիսի խայտառակութեան և զեղծման հատած էր, որ Հռոմէական կայսրաց ամենէն իսկն թերն Արամադդայ, Աթենասայ, Ապոլոնի և ուրիշ երեսելի գից գլուխները կրտսել կուտային, և իրենց յարմարցնելով՝ ժողովոցոյ երկրպագութեան կուտային. բայց դարձեալ Քրիստոնէութիւնը տիրող կրօնը ըլլալու համար 300 տարի պէտք եղաւ. տուեալին հարիւրուոր տարիներ անցան եւ մեհեանները կանգուն էին, գոց կամ բաց: Բիւզանդական կամ օտարին կայսրութիւնը թէպէտ Հռոմէական սպարանութեան հիմանց վրայ հաստատուա՞լ հազար տարի սպրեցաւ. թէև ամեն զեղծմանը, ամեն մղութիւն, ամեն անբարոյականութիւն, ամեն տառամամ, իր կենաց շարունակ կրտսրանար և ամեն փոքր հարուածէ կը տատանէր, բայց դարձեալ երկտասարդ եւ քրտուոր թշուաժայ մը պէտք կար որ այդ խարխաւ շէնքը վիլ, վասն զի մեծատարած էր, վասն զի խորունկ և հինաւուրց հիման վրայ հաստատուալ էր, ինչպէս կապաշուտ թիւնը՝ որ այնչափ դարերով արմաւ տայեալ տարածուած էր: Մեծամեծ և ընդարձակ տէրութեանց, բազմատարած և ընդհանրացեալ կրօնից հոգեվարքութիւնն ալ երկայն ժամանակներ և դարեր կը բռնէ. ահա մեռաւ, ահա ընկաւ կրտսս, և կը տեսնես որ զխորուած մը՝ նոր ուղղութիւն մը՝ նոր

հանձար մը՝ իրեն թէ դարման թէ կենաց ճառագայթ և թէ առողջութիւն կը սրտգեւէ. կարելի է թէ ամենքն ալ առ երեսայթ ըլլան, բայց ճշմարտութիւնը հան է որ դարերու կեանք կը շարժէ: Այսպէս կ'իմանամ ես նաև Պատրիարք եկեղեցին, որ մահաբեր հարուածը թէպէտ ասկից երեք հարիւր տարի առաջ ընդունած է Նուստերի ձեռաց, բայց և այնպէս առաջ կ'երեսայ, և կը համարձակի, կը յանձնողդնի նաև անտեղի վարդապետութեամբ մը Քրիստոնէութիւնը և Մահմետականութիւնը և բոլոր աշխարհը գայթակղեցնել, եւ որ դեռ պիտի գայթակղեցնէ և անշուշտ պիտի մեռնի. բայց իր հոգեվարքութիւնը երկայն պիտի տեսէ, ո՞ր գիտէ քանի հարիւր տարի ու:

Նուսթիւն մը յաջորդեց աս խօսքին. փաշան սկսաւ մտածել և պատասխան մը չըսուաւ. Յոյնը անոր ըսած թեան հետեւեցաւ. ես ալ լուծիս ճշմարտութեանը վկայցի որտէս առանց բերան բանալու:

Հիմա թէպէտ այս հոգեւարքութեան օրէ օր ճշմարտութիւնը յայտնի կըլլայ Պատրիարքութեան վրայ, բայց նաև աս ճշմարտութիւնն ալ կերեսայ, որ այս հոգեւարքը շատ առողջներու մահաբեր հարուածներ կրնայ տալ թէ որ Աստուած չղորմի աշխարհքիս. վասն զի ինչ կը տեսնենք շուրջերնիս. Ժամանակաւոր իշխանութիւնը կորուսած պատը, թէպէտ իր ժողովոցոյ մէկ մասը անտարբեր, դարձեալ ահագին ցանց մը ձգած աշխարհիս հինգ մասերուն վրայ, աղքատ և ժողովուրդը և թագաւորութիւնը կը ջանայ կաշխանդել. և հանձարը՝ որ դեռ երէկ երկու հզոր ինքնակալութեանց հետ կուտելով օղջարհիս մարքիավիլական դաշնակցութեանց

կրճիմը խղեց, հզօր բանակներ ջարդ
ու բուրդ խորտակեց, բերդերու եւ
քաղաքներու բարձրարեւմ պարիսպ
ներն ու դռները խցեցուց, այսօր եր-
կու տարի է դեռ չկրցաւ պատուել
այս սարդի ոտայնը: Եւ այն հանձա-
րը՝ որ միայնակ զԱւստրիան խոնարհե-
ցուց, Նաբօլէան երրորդը սնչացուց,
և Քաղզինց սնախառութեան սահման
ցուցուց, հիմա առանձին չէ իր պա-
տերազմին մէջ, այլ իրեն նիզակակից
ուներ Հելվետիա, Իտալիա, Պապիկ,
Յունական եկեղեցին, բողոքականու-
թիւնը, փիլիսոփայութիւնը, կրօնա-
կան հին դաշնակցութեանց լուծումն
Աւստրիոյ և Սպանիոյ մէջ, եւ դար-
ձեալ իւր հակառակորդը ոչ միայն ընդ-
ձեալ չէ, այլ դեռ կը խիզախէ, կրու
պառնայ և երբեք չի վհատիր:

Այս թշնամին է ահա որ բանակ
մ'ալ Արեւելք Հայ Աղբին տան մէջ
ուներ, վարձկան խումբ մը, որ արհես-
տին կարեւոր ուսմունքները կրնէ եւ
'ի պատերազմ կը մտրդուի Հոսիմ, Վի-
էննա, Վենետիկ, Լիբանան և Պոլիս:
Խաչակրութեան զաւակն է այս խումբ
ըը, որ ութ հարիւր տարի կրկնց հի-
մա որ Հայաստանեայց Եկեղեցին քան
գելու և նոր ձեւի մը թափելու կ'աշ-
խատի: Թագ, գաւաղան, պոլիւն,
սակի, օրհնութիւն, բռնութիւն, յա-
փըշտակութիւն, զրպարտութիւն, հա-
լածանք, շղթարթութիւն, բանադ-
րանք, սուտ վարդապետութիւն, ուս-
մունք և տգիտութիւն ըստ տեղւոյն
և ըստ պարագային շաղկապ է: Ամեն
պատերազմ զինադադար մը կուենայ,
աս պատերազմը վայրկեան մը չէ ու-
նեցած, ամեն պատերազմ սահման մը
կուենայ որուն մէջ կը գործէ, ամսիկ
ամեն տեղքիչ շատ իր զէնքերը տարա-
ծած՝ իր յաղթութեան նշանը կանգ-
նած է: Տեղ տեղ յաջողած է խմբո-

ղին ժողովուրդ մը իր հայրենի եկեղե-
ցին հեռացել, ինչպէս Կալցիոս,
'Երանաթրևսիոս, Մաճառ սասն և մու-
սամը Քաղապիտ, տեղ տեղ կիսիա-
տար յաջողութիւններ ունեցած է ինչ-
պէս Պապիկիս, Խրիմ, Կասա-
դնապոլիս, տեղ տեղ ալ չէ յաջողեր,
ինչպէս Ռաւմանիա և ուրիշ շատ տեղ-
ւանք: Իսկ տեղ տեղ մեծամեծ յաջո-
ղութիւններ, ինչպէս 'ի Եերջան, Հա-
սանդաքէ, Կարս, Պայազլիս, Արաբ-
կիր, Սպեր, Բարբերդ, Տրապիզոն և
Կիւմիւշիանէ, 'ի չիք դարձեր և յի-
շատակին գրեթէ կորուսեր են 'ի ջը-
նորհա այնպիսի անձանց՝ որ սրտերին
լի ազգայնութեան եռանդով և հայ-
րենի եկեղեցւոյ նախանձաշուքու-
թեամբ՝ թշնամւոյն դէմ կորովաբար
սրտերազմեր են շատ անգամ անհա-
ւասար գէնքերով: Եւ (1) ասոնց ա-
նուանց յիշատակութիւնը «ստորագ»
կը պատճառէ դեռ հիմա եւ այսօր այդ
բանակին զրաւարներուն՝ որ իրենց
անձինքը Քրիստոսի ճշմարիտ Եկեղեցւոյ զե-
նաւոր կը համարին, իրերեւ թէ Քրիս-
տոսի ճշմարիտ եկեղեցին հրամայելը
Աւետարանը և իր բարոյականը մու-
նալ, կուտարաշտութիւնը օրէնք դադ-
ւայնէ, եւ այսպէս Վաթիկիկութիւնը
Քրիստոնէութեան դահլիճ սահմանել:

Իսկ, որ զայսրոյ ի կ'իմանաք, սար-

(1) «Ստորագ» կոչուող զմեզ, երբ որ կը յի-
շէնք մեր անսոյմն իսկ յաճմնի, այսինքն Տեա-
ռին մերոյ անօրէնութեան և անոր անարատ մօրը
սրբազան տեղերը, պատարագի մէջ Աստուծոյ օրո-
րոց կարգը համեմատեալ և Որոշմանցոյն անուն
ներուն հանդիսական յիշատակութիւնները, ա-
տանկ պիտի անձանց, օրոց կիւնքը կիրք և զբո-
նեայ առեկութիւն էր Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղե-
ցւոյն և անոր անդամաց գեմ, և զրուածներնին
ուղիղ վարդապետութեան գեմ ուղղակի պատե-
րազմ և իրօքան մօրքութիւն: աս աս յիշէրք ու:
(Գաթիքան իրաւապետ) և իրաց ճշմար-
տութիւնը 'ի բանի / թիւան և Պատ-
մութեան, երես 55)

սուս կրղզաք Արտանեցի և Տաթևա-
ցի անուաններուն առջև, թէ որ ար-
դար բլար ձեր զգացմունքը, թէ որ
կեղծիք և գաւեշտ չըլար ձեր նախան-
ձայուղութիւնը, թէ որ ստուծիւն
չըլար ձեր վարդապետութիւնը եւ
պատմութիւնը, դո՛ւք, մտածե՛ր էք,
երեւակայե՛ր էք ձեր այդ պի՛ղծ կոչած
մարդկանց դիրքը Հայաստանի խորը,
Սիւնեաց նահանգին ⁽¹⁾ կեդրոնը, վեց
եօթը դար առաջ, ուր ձեր Պապին և
իր եկեղեցւոյն վրայ մշուշ գաղափար
մը հաղիւ թէ կոր, երբ յանկարծ ի-
րենց աչաց առջև կը տեսնեն քանի
մը օտարներ և քանի մը օտարացեալ
հայեր, որ յանուն նոյն Պապին և ե-
կեղեցւոյն՝ կատաղութեամբ կը վիճին,
կը պիղեն, կը նախատեն, կը հայհոյ-
են իրենց կրօնը, իրենց հաւատքը,
իրենց եկեղեցին, և խօսքէն գործի ձեռք
զարնելով, մկրտուածը նորէն կը մկրտ-
ան, դրոշմեալը նորէն կը դրոշմեն,
ձեռնադրեալ քահանան նորէն կը ձեռ-
նադրեն, պատկեալը նորէն կը պատ-
կեն, ճաշոց, մաշոց, ժամագիրք,
Աստուածաշունչ, Աւետարան կը սրբ-
բազրեն, եւ դեռ առաջ կը քայլեն,
Խորենացիի՝ Եղիշէի՝ Եղիկի լեզուն
ալ կը սրբագրեն. ոչ իրատ, ոչ յոր-
դոր, ոչ անուշ, ոչ լեզի չեն հասկը-
նար, չեն ամէնար ոչ սուտ խօսելէն
անցեալին վրայ, ոչ խեղաթիւրելէ ըզ-
պատմութիւնը, ոչ զըպարտելէ զներ-
կայն, ոչ խանդարելէ Քրիստոսի ճըշ-
մարիտ եկեղեցւոյ դրութիւնը: Եւ
կուղէք որ այդ մարդիկը, այդ հայրե-
նի եկեղեցւոյ հաւատարիմ վարդա-
պետքը, Թագէտոյ առաքելոյն Վանաց
առաջնորդքը կամակար՛ անտարբեր՝ ա-
նըղզոյ կենային ձեր բարեկամ Պրու-

սայի Զամա բժեան Տէրոյնեց պա-
տուելոյն ոյժ, և ձայն չհանէին՝ երբ
իրենց երաններուն մէջ կորսիւ արիւն
մը կրղզային, երբ իրենց սրտին եւ
մաքին մէջ հայրենի եկեղեցւոյն փառ-
քը և պատիւը Ներսէսներէն, Քրի-
զպետներէն վեր Թագէտներու և Քար-
թուղիմասներու կեղէք, եւ որ աչք
բացօք կը տեսնէին անպիտան աղան-
գաւորներ, որ յանուն Հռոմոյ՝ Քաղ-
կեդոնի՝ Լեւոնի և տուժարի մը՝ ամեն
հերետիկոսութիւն և խառնութիւն կը
ձգէին մողովոգեան մէջ. յիմարացեալ
և կուրացեալ ողորմիկներ, որ արեւ-
մրսեան հարստութեան պերճութեան
և զեղխութեան փառամոլ հանդէս
ներէն շրջեալ, իրենց ինկած՝ հալա-
ծեալ՝ բայց ճշմարիտ բրիտանեական
հայրենի եկեղեցւոյն ոտնհար կրղզային:
Այդ Տաթևացին՝ այդ Արտանեցին՝
որ ձեզի սարսուռ կը բերեն եւ ամեն
ճշմարիտ հայու աչքին եկեղեցւոյ
վարդապետ պէտք է համարուին իրա-
ւամբ, չեն կրնար երբէք բաղդատուիլ
այդ ձեր Եղիթ վարդապետաց, այդ
ձեր սիրելի նախորդաց հետ, որք այն-
չափ գովելի և փախաբելի էակներ են
ձեր եկեղեցական պատմութեան մէջ,
և որք զՔրիստոս յարուցեալ կը քարո-
զէին, բայց զՔրիստոս խաչելեալ կա-
մաւէին քարոզել ի Սիամ, և նորա խա-
չը կը պահէին յանհաւատից ⁽¹⁾:

(1) ձաքունեն մինչև Մալապար, Մօրթեանց
կղզիներն մինչև Ինդոս, ուղեցին (Եղիթ)՝
կղզիներն ու ցամաքները խաբէութեան առականի
մը մէջ առնել, փակել, խաբերայ Աստուած մը
խաբերայ եկեղեցւոյ մը մէջ ներկայացնելով, և եւ
չեմ առ դուրսդ, բարձր հեղինակութիւնը, պա-
պի, իննովկենտիս ծ, Կղեմէս Բ, Կղեմէս ԺԲ,
Պենտիկոստ ծԳ, Պենտիկոստ ծԴ, որ հրովար-
տակներով թուղթերով կոնդակներով շարունակ
լսնացին միշտ և յանգուտու Եղիթ իթեան քարո-
զելները Աւետարանին ողւոյն համաձայնեցնելու...
Ինչ փախաբելի կը բերէին ասոնք բրիտանե-

(1) Տես Զամիշ Պատմ. Հայոց: հատոր Գ.
գրք Է. ԳԼ. Խ. և գրք Ե. ԳԼ. Գ.

Մի զրուցէք (ինչպէս ձեր սովորութիւնն է ուրանալ և փախաւ սա տող երբ պատասխանն չունիք) թէ տառեր առասպել են՝ և ազխտայ պատմութիւնք , վասն զի Փարիզու արքեպիսկոպոս մը՝ Հայոց Երուսաղէմի և Կոստանդնուպոլսոյ յափշտակութեամբ Պատրիարքը բանտելէն չարչարելէն և բարոյապէս սղաննելէն վերջը , Փարիզու պէս մայրաքաղաքի մը մէջ քահանայ կը ձեռնադրէր : Առասպել ձեր գրութիւններն են , որ Մարիա Թաիէնի զիւանական պատմութենէն վերջը գեռ

երէկ 1872 ին (1) անարտադրաւ ըրաւ : թեամբ Աւետիք Պատրիարքը կամաւոր ուխտաւոր և զրջացեալ ապաշխարալ կը սրտամէք աշխարհի :

ՅԵՐԵՆՑ

ԱՌՈՂՁԱԿԱՆ

(Շարունակութիւն . տես թիւ 5 .)

Ասոնք իրենց ջերմացուցիչ , գրգռիչ եւ չափազանց անուցիչ լարութեամբ մարդուն բնական եւ հանգարտ աճումը կը փութացնեն , զանազան կիրքեր , մանաւանդ ցանկութիւնը կը գրգռեն և շատ անգամ կենսական հիւթին ինքնիրեն հասուելուն առիթ կուտան , շատ անգամ ալ կը թեւադրեն զմարդ կրից բռնութեամբ ամեն տեսակ անվայել և աշորէն ոճիրներ գործել , որովք ինչպէս շատ անգամ ըսի , մարմնը կը տկարանայ և այնուհետեւ կենթարկի աւմեն տեսակ հիւանդութեանց եւ կը մատնուի տարածամ մահուան : Այս ամենուն առաջին առնելու և այս չար հետեւանքէն ազատ մնալու առաջին և գլխաւոր դեղն է երկիւղածութիւնը , ջերմեանդն աղօթքն և ճշմարիտ ու կատարեալ պահք :

ութեան , ուրիշ կեանք մը կը մտնէին սնոր մէջ , կամ թէ նոր աշխարհի կիծայի մը և սովորութեանց զանի կը յարմարեցնէին , — Այլ երբեք — Ի՞նչ երբ ուրեմն — ճշմարիտ խօսեալով , շատ քիչ բանս Այս Երուսթաց միարանութիւնը զՔրիստոս առաջադնելով ուրիշ բան չէին ծածկեր , բայց եթէ անոր շարժարանները՝ տանջանքները և Գողգոթան , Այս քրիստոնէայք խաղ միայն կուրանային « Չարաբանաց Քրիստոսը խաղին վրայ ցուցնելու կամենան » (այս է բողոքականութեան ձեռք կարգադրուած ժողովին և ինտիլիկենտիս փոքրակիս) , կամ թէ որ խաղը ի գործ ածելու ալ բրան , զանի կուսքերուն տակ տակ ծաղիկներու մէջ ծածկած կը գնեն , այնպէս որ կուսքը հասարակաց պաշտելու ժամանակ՝ պաշտամունքը օրինաւորապէս այդ ծածկուած նիւթին համարուի : Այսպիսի հնազանդութեամբք անթիւ ժողովուրդք և ինքնախաղութիւնը փատկել կը կարծեն : Մարգարեանքու և գոհարներու երկրին մէջ այս բողոքական օտար մարդիկը հրաշք ընել կը կարծեն հոգիներ փատկելու համար՝ յաղթող Քրիստոս ցուցնելով Մոզ թագաւորներու ընծայներու մէջ , սրահելով զճշմարտութիւնը , և բանի մը բան յայտնելու համար վերջը՝ երբոր դարձը կատարեալ ըլլայ և մկրտութիւնը աւնաի : Այդ յիմար ծաղիկն՝ ուր կը մտնին , դարձնելու համար զերենք՝ պէտք է հրովարտակ հրովարտակի վրայ , պատուիրանացի պատուիրանագրի վրայ , կանգակ կանգակի վրայ : Թուգիները բուսական չեն , պէտք է որ Պապութիւնը անձամբ վրայ հասնի : Գողգոթայի եկեղեցական մը՝ Կարդինալ Թաւրենս՝ կուգարկուի՝ այդ առանց խալի՝ առանց Աւետարանի առանց շարժարանի քրիստոնէութիւնը սանձելու համար , բայց հաղիւ հասած (Հնդկաստան) , Կրուսթաց միարանութիւնը զներբանա նեւեղ կուտայ , և մարդք զարմանքն ու ցաւն կը մեռնին :

Միւսի՝ Ի. Եղաթիւն :

(1) « Աւետիք Պատրիարքը 1705 ին աթոռէն « ձգուեցաւ և Տենեզու կղզին արտաւեցաւ : Բայց « անկէ փախչելով Գաղղիա գնաց և Մարսիլիո քաւ « դարը Գարուշին կրօնաւորաց քով կաթուղիկէ եւ « կեղեցւոյ ծոցը՝ զգլմամբ մեռաւ » : (Եկեղեցական պատմութիւն . 2 . Ղարպան Բաղարեանց , Երես 400 , տպագրեալ 1872 .)